

O JEDNEJ ZABUDNUTEJ DIPLOMOVEJ PRÁCI

ONDREJ MÉSZÁROS, Katedra maďarského jazyka a literatúry FiF UK, Bratislava

Onedlho potom, čo vyšla moja kniha *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona* (*Lexikón školskej filozofie v Hornom Uhorsku*. Bratislava, Kalligram 2003), som dostal list z Košíc od pána Štefana Eliáša, archivára zo Štátneho oblastného archívu, ktorý mi napísal, že som sa v knihe dopustil určitých nepresností v prípade bibliografických dát Štefana Tichého a Norberta Salamona, profesorov Kráľovskej akadémie v Košiciach z konca 18. storočia. Zároveň mi oznámil, že v archíve je uložená diplomová práca istého **Tomáša Považana** s názvom *Filozofické názory na košickej univerzite v 17. a 18. storočí* obhájená v školskom roku 1969/70 na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove (192 strán), v ktorej je mnoho cenných informácií, dodnes nezužitkovaných v spracovaniach dejín filozofického myslenia na Slovensku. V novembri 2004 som preto navštívil p. Eliáša a s jeho pomocou som jednak v Regionálnej študovni Verejnej knižnice Jána Bocatia v Košiciach objavil niekoľko cenných rukopisov profesorov z Košíc, jednak som si v archíve prečítal uvedenú diplomovú prácu. Presvedčil som sa, že po stránke materiállovej ide skutočne o hodnotnú prácu (iba poznámky, pramene a bibliografia zaberajú 41 strán), ktorá svojou úrovňou presahuje aj niektoré doktorské dizertácie, a niektoré pasáže z nej si zaslúžia aspoň dodatočnú publikáciu. Autor tejto diplomovej práce sa filozofiou nezaoberal profesionálne – čo vyplýva aj z jeho krátkého životopisu –, jeho výkon si však zasluguje toto zverejnenie.

Z diplomovej práce tu uvádzame krátku kapitolu o logike, ktorá sa vyučovala na košickej jezuitskej univerzite v danom období. Z tejto kapitoly vynechávame iba prvé dve strany, ktoré podávajú všeobecné informácie o funkciách vyučovania logiky na jezuitských univerzitách. Celý publikovaný text (s. 29 – 42) aj s poznámkami sme ponechali v pôvodnom znení. Nezasahovali sme doň ani redakčne, ani jazykovo. K nemu pripájame stručné biografické a bibliografické údaje o učiteľoch filozofie, ktorí sa uvádzajú v texte. Autorom životopisu Tomáša Považana je Štefan Eliáš, biografické a bibliografické údaje spracoval Ondrej Mészáros.

(O. M.)

(A) Úryvok z diplomovej práce T. Považana

Logika

(...) A. Molnár a R. Farkas uvádzajú, že logiku na košickej univerzite nevyučovali predčítaním textu, ale vysvetľovaním z komentárov Toleta (+1596), Fonsecu

(+1599) a z druhej knihy Aristotela *Peri hermeneias* v latinskom preklade.¹ Svoje stanovisko nedokladujú faktologicky, ale podľa nášho zistenia opierajú sa iba o príslušné ustanovenia učebného poriadku jezuitského rádu.²

Viacere pramene nasvedčujú, že sa na košickej univerzite postupne udomácnil spôsob prednesu učebnej látky „ex praelectionibus“. Zachovali sa viacere prednášky, filozofické tézy, konklúzie a asercie, spracované podľa prednášok niektorých profesorov. Napríklad *Tractatus logicus ad mentem Aristotelis quodlibet explicatus* Františka Csécsiho (nar. 1711), *Dialectica una cum Logica* Juraja Berzevicziho (1657 – 1708),³ *Assertiones ex universa Philosophia ex praelectionibus Adami Orviczki* (nar. 1728) z logiky⁴ a ďalšie.

Zatiaľ neidentifikovaný pôvodca rukopisu *Tractatus Philosophiae – Physica* zjavne dokazuje, že napísal aj traktát o logike: „Iuxta nostra de relatione in Tractatu Logico jacta principia...“⁵, „... de quibus nos jam in Logica Parte 3tia sensum nostrum aperuimus...“⁶ atď. Prípadnú námietku, že predmetný traktát nie je, alebo nemusí byť súborom prednášok, považujeme za vyvrátenú bezprostredne slovami neznámeho autora: „Certe autem hac serie et ordini naturali et studentium commodo me quam optime consulturum confido...“⁷, „In quo ipso ut auditorum meorum, eorum praesertim, qui ab id genus libris comparati non sint...“⁸.

Na inom mieste traktátu čítame: „De Cartesio, ejusque Philosophia Imis principiis jam in Logica P. 3. Sectione 2 meminimus...“⁹. Aj tento odkaz na Descartesovu filozofiu v traktáte o logike nás utvrdzuje v názore, že odklon od predpísanej vyučovacej metódy „per modum commentii“ bol nevyhnutný v priamej úmere s prenikaním racionalistickej filozofie Descartesa, Leibniza a ďalších mysliteľov novoveku. Vo filozofických traktátoch a iných písomných prejavoch košických profesorov objavujú sa nové apologické tendencie, jednoznačne namierené proti racionalistickým vplyvom. Uvedomili si, zdá sa, že v polemike s novými filozofickými názormi s toletovskou a fonsecovskou výzbrojou jednak nevystačia a na druhej strane snažili sa racionalistov v očiach svojich poslucháčov diskreditovať.

Z dostupných prameňov vysvitá, že košickí profesori logiku rôzne definovali. Uvedieme niekoľko príkladov.

¹ Molnár Aladár: *A közkutatás története Magyarországon a XVIII. században*, Budapest, 1881, 167.; Farkas Róbert: *A kassai kath. főgymnasium története 1657 – 1895*, Kassa, 1895, 149.

² Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu. Auctoritate Septimae Congregationis generalis aucta, Antverpiae, 1635, Reg. Prof. Phil. 9, § 1 a 4, 75 – 76.

³ Rukopis v Országos Széchényi Könyvtár, sig. 644-Quart. Lat. 1.

⁴ Príloha knihy *Dies sacra per loca divinae Scripturae progrediens*, Cassoviae, 1767

⁵ *Tractatus Philosophiae secundus. Physica* (rukopis v Mestskej knižnici v Košiciach), Pars secunda, Disp. Ia, Sectio Ia, § 3.

⁶ C. d., Disp. III, Sectio 2, § 7.

⁷ C. d., Proloquium

⁸ C. d., Proloquium

⁹ C. d., Pars Ia, Disp. Ia, Sectio Ia, § 2.

Štefan Tarnoczy (1627 – 1689): „Logica est Scientia, ut etiam sit modus Scientiæ, tam respectu aliarum Scientiarum, quam sui ipsius, respectu diversarum partium, vel ejusdem, perfectius Sciendi.“¹⁰

Ignác Preteli (nar. 1700): „Logica est Facultas operationum intellectus directiva. Est Virtus intellectus. Ars et Scientia, eaque simpliciter practica.“¹¹

Pavol Hicsoldt (1701 – 1752): „Logica est scientia pure practica.“¹²

Michal Lipsicz (1720 – 1765): „Logica est scientia tradens modum sciendi.“¹³

Ján Trsztyanszki (1705 – 1781): „Philosophia rationalis dicta communiter Logica, recte definitur esse: Facultas directiva operationum intellectus.“¹⁴

Jozef Daniel (nar. 1707): „Logica artificialis est ars cogitandi.“¹⁵

František Esterreicher (1711 – 1788): „Logica facultas operationum Intellectus directiva est scientia pure practica.“¹⁶

Adam Orviczki: „Logica intellectum ad recte cogitandum dirigit.“¹⁷

Tarnoczy, Hicsoldt a Lipsicz definujú logiku per genus proximum ako vedu, Preteli, Trsztyanszki a Esterreicher ako schopnosť a Daniel ako umenie. Preteli a Esterreicher považujú logiku tiež za schopnosť i vedu a Preteli aj za umenie. Orviczki nahrádza definíciu logiky inou logickou formou podobnou definíciou, a síce charakteristikou predmetu. Hicsoldtovu definíciu „logika je jednoducho praktická veda“ považujeme za neprimeranú, lebo definiendum a definiens nemajú rovnaký rozsah, t. j. nemožno ich premiestniť. Jeho tvrdenie sa ukazuje ako nepravdivé, lebo nielen logika je praktická veda. Naproti tomu Preteli a Esterreicher veľmi správne vystihujú i praktickú aplikovateľnosť zákonov logiky.

Stručnejšie koncipované konklúzie z logiky, ktorých autorom je Štefan Tarnoczy, neumožňujú dôkladne sledovať jeho myšlienkové postupy a argumentácie a podrobiť ich serióznej analýze. Determinovaní touto okolnosťou nastolíme iba niekoľko základných myšlienok.

Tarnoczyho koncepcia naznačuje dvojaké poslanie logiky. Jednak ako vedy, ktorá sa zaoberá pravidlami správneho myslenia, jednak ako metódy, ktorou sa majú riadiť ostatné špekulatívne disciplíny. Vzťah teórie a praxe nepovažuje za protirečivý, lebo teória čerpá z praktických poznatkov. Uvažovanie (speculatio) a prax distinguje z hľadiska ich určenia, keďže podľa Aristotela cieľom uvažovania je pravda a cieľom praxe je konanie (opus).¹⁸

Úlohou logiky je chrániť jednotlivé vedy pred omylmi a čokoľvek analyzovať

¹⁰ Tarnoczy Š., *Synopsis seu conclusiones philosophicae*, Cassoviae, 1665, 2.

¹¹ Preteli I., *Theses proemiales Logicae*, Cassoviae, 1734

¹² Hicsoldt P., *Conclusiones ex universa philosophia*, Cassoviae, 1739, 1.

¹³ Lipsicz M., *Theses ex universa philosophia*, Cassoviae, 1741, 1.

¹⁴ Trsztyanszki J., *Theses proemiales Logicae*, Cassoviae, 1743, 1.

¹⁵ Daniel J., *Theses proemiales de natura et objecto Logicae*, Cassoviae, 1745, 1.

¹⁶ Esterreicher F., *Conclusiones ex universa philosophia*, Cassoviae, 1748, 1.

¹⁷ Orviczki A., *Assertiones ex universa philosophia*, príloha knihy *Dies sacra per loca divinae Scripturae progrediens*, Cassoviae, 1767

¹⁸ „Speculationis finis veritas, practicae autem opus.“ C. d., 4.

(discurrere). Nástrojom poznania nie je len myslenie, ale i samotné veci ako objekt myslenia. Poznanie sa vzťahuje nevyhnutne na vec a vypovedá o nej v zhode so skutočnosťou. Podstata vecí je poznateľná.

Prvé čo človek v kontakte so svojím okolím odhaľuje je poznanie, že jestvuje niečo, že existuje skutočnosť, ktorú myslenie registruje v pojmoch. Pojmy sú výsledkom prvej činnosti nášho myslenia. Druhou činnosťou myslenia sú súdy zložené z pojmov, ktorými o veciach niečo tvrdíme alebo popierame. Súdom môže byť pravdivý alebo nepravdivý.

Pravda je zhoda činnosti rozumu a objektu; je akýmsi prejavom vzájomnej spätosti, nestrpí ani najmenší odklon od zhody s objektom. Zmena činnosti rozumu bez zmeny objektu je nemožná.

Tarnoczy uznáva všeobecné pojmy (universalia), ktoré definuje ako pojmy vzťahujúce sa na viaceré predmety rovnakého druhu. Vyslovene odmieta názory jezuitu Fonsecu, Platóna a scotistov: „...universalitatem nec cum Fonseca in statu possibilitatis. Nec cum Platone in Ideae, ne cogamur de facto admittere fuisse aliquid ab aeterno, quod non est Deus, vel omnia creata esse unum (...) Nec cum scotistis in natura, unitate formali in singularibus sive positive, sive negative una.“¹⁹ Popiera však existenciu všeobecného vo veciach a tvrdí, že príčinou všeobecného nie je ani boh, ani vôľa alebo naše zmysly, ale jedine rozum.²⁰

J. Daniel sa pridrižiava delenia logiky na činnú (actualis) a habituálnu. Obidve sú poučujúce (docens) – názov odvodený z rozumu, ktorý logika usmerňuje – a užité (utens) – podľa konania, ku ktorému usmerňuje. Logiku považuje za užitočný nástroj iných vied.

Preteli užitú logiku člení ďalej na užitú priamo (utens in recto), spočívajúcu v uplatňovaní všeobecných pravidiel na užitú nepriamo (in obliquo) aplikovaním pravidiel logiky v ostatných vedných disciplínach.

Š. Tarnoczy, I. Preteli a J. Trsztianszki zhodujú sa v tom, že činná a užitá logika sa vecne nelíšia, P. Hicsoldt tvrdí opak toho a J. Esterreicher s A. Orviczkim sa o tom vôbec nezmieňujú.

Nie sú medzi nimi nezhody v tom, že bezprostredným materiálnym objektom logiky je správne myslenie a formálnym objektom pravda, čiže zhoda činnosti rozumu s objektom myslenia. J. Trsztianszki zaujíma takéto stanovisko: „Najbližším materiálnym objektom nie sú všetky veci, ani slová, ani rozum alebo mysliteľná vec chimerická, scotistická alebo tomistická, ale tri činnosti rozumu, t. j. pojem, súd a úsudok. Formálnym objektom logiky je pasívna správnosť týchto činností myslenia, čiže ich zhoda predovšetkým a zásadne s pravidlami, a až potom s objektom.“²¹

J. Daniel uvádza, že logika sa v dôsledku zhody objektov a cieľov uplatňuje aj vo vedách o spravodlivosti a právach. J. Trsztianszki tvrdí, že žiadna veda sa z hľadiska metodologického bez logiky nezaobíde.

¹⁹ C. d., 14-15.

²⁰ C. d., 16.

²¹ Trsztianszki, c. d.

Z ďalšej literatúry zaoberajúcej sa otázkami logiky v súpise J. Petrika sa nachodila *Propositiones ex universa logica* od Gabriela Ivula (1619 – 1678), *Conclusiones logicae*, resp. *Dissertatio iucunda de materia prima conclusionum logicarum primum enatarum* od Andreja Makara (1620 – 1666) a *Disputatio prooemialis de natura et objecto logicae* od Františka Palchicha (nar. 1648).

Ján Korneli (1686 – 1748) roku 1744 vydal svoju *Dialektiku* čiže *úvod do filozofie*.²²

Dialektika (od slova „diáлектos“), ktorú definuje ako racionálnu vedu usmerňujúcu rozum v procese poznávania, je praktický úvod do logiky, kompendium logiky. Čiže dialektika stručne pojednáva o pravidlách a metódach správneho rozlišovania, t. j. vytvárania správnych myšlienkových procesov.

Myšlienkové procesy označuje Korneli za vitálnu činnosť rozumu. Obrazy vecí, sprostredkované našimi zmyslami, prechádzajú do rozumu, ktorý ich pretvára a odráža. Pretože ktorúkoľvek vec možno poznávať trojakým spôsobom, rozlišuje tri myšlienkové operácie: jednoduchú aprehenziu vecí, súd a úsudok.

Rozum pri prvej myšlienkovkej operácii o veciach nič netvrdí ani nepopiera (človek, boh), lebo tá spočíva iba v jednoduchej aprehenzii z hľadiska spôsobu poznania, a nie vždy a nutne z hľadiska objektu poznania. Z toho vyplýva, že prostredníctvom prvej činnosti rozumu možno poznávať aj súdy a sylogizmy, ale nemožno o nich nič vypovedať alebo popierať.

Druhá myšlienková činnosť spočíva v tvrdení alebo popieraní niečoho, čo sme predtým poznali a nazýva sa súdom. Treťou myšlienkovou operáciou je úsudok, čiže vyvodenie tretieho súdu z dvoch predchádzajúcich, napr. *Homo est animal rationale, ergo homo est creatura nobilior, quam lignum aut brutum*. Rozum od poznanej pravdy postupuje k menej poznanej. Uvedené tri myšlienkové operácie tvoria spôsob ľudského poznania.

Tomu zodpovedá koncepcia i štruktúra Korneliho *Dialektiky*. V troch rozpravách, zodpovedajúcich trom myšlienkovým procesom, pojednáva o termínoch, o delení a vlastnostiach termínov, o definícii a o pravidlách definície, skúma súd, jeho látku, formu, kvantitu a kvalitu, zaoberá sa sylogizmami a sofizmami.

V procese myslenia, uvažuje Korneli, údaje o veciach rozum registruje v podobe termínov, dáva ich do určitých vzájomných vzťahov podľa toho, či o veciach niečo tvrdí alebo popiera. Pokiaľ ide o samotné termíny, možno ich chápať dvojako: všeobecne a v širšom význame o ktorejkoľvek časti myšlienky vyjadrenej v reči; čiže termínom je znak vo výroku, výpovedi, súde, ale aj adverbiá a spona (copula). Termín vo vlastnom zmysle slova je subjekt a predikát v súde, o ktorom sa niečo tvrdí alebo popiera, resp. termín, ktorý voľačo tvrdí alebo popiera. Čiže podľa Aristotela „terminum voco, in quem resolvitur propositio ut praedicatum, et quo praedicatur“.

Súd tvoria subjekt (S), predikát (P) a spona (C) ako stredný termín, ktorý spája oba vonkajšie termíny. Objavujú sa však subjekt, predikát a spona v každom súde?

²² Korneli, J.: *Dialectica, seu introductio in severiores disciplinas, Cassoviae. 1744*, 189 s.

Áno, hovorí Korneli, a síce buď explicitne, alebo implicitne, čo dokazuje na príklade nasledujúcich súdov:

Explicitný súd: HOMO (S) EST (C) ANIMAL (P)

PETRUS (S) CURRIT (P+C) = PETRUS (S) EST (C) CURRENS(P)

Implicitný súd: PLUIT (S+C+P) = CAELUM (S) EST (C) PLUENS (P)

Keď skúmame termíny, napr. Peter, človek atď. nie ako časti súdu, možno namietať, že Aristotelova definícia je nesprávna, teda termín nie je to, v čo sa súd rozkladá. Korneli dáva túto odpoveď: Termíny sú časti súdu a súd predstavuje určitý celok; avšak časti predchádzajú celok, sú pred ním. Teda termíny predchádzajú súd, ale len „ordine doctrinae“. Súd sú pre nás zrozumiteľnejšie prostredníctvom jednotlivých termínov. Pri vysvetľovaní javov treba postupovať v poradí od známych k neznámy.

Korneli sa pridrižiava delenia termínov na subjektívne, objektívne, kategorematické a synkategorematické, všeobecné a jedinečné atď. Postačí, keď si všimneme len niektoré.

Subjektívny termín vysvetľuje ako spojenie myšlienky a vonkajšieho znaku. Predstavuje vec, o ktorej niečo tvrdí alebo popiera. Vo výroku ČLOVEK JE ŽIVOČÍCH subjektívnymi termínmi sú myšlienka a slová ČLOVEK a ŽIVOČÍCH, ktoré zobrazujú človeka a živočícha. Objektívnymi termínmi sú ČLOVEK a ŽIVOČÍCH.

Termín delí ďalej na myšlienkový, slovný a písaný. Slovný termín rozdeľuje na signifikatívny (významový), čím je slovo, ktoré vyjadruje konkrétnu vec, napr. kameň, oheň, resp. nesignifikatívny, t. j. slovo, ktoré nemá konkrétny obsah (napr. bliktri, sindapsis). Týmto bezobsažnými termínmi sa logika nezaobrá. Korneli však pripúšťa, že môžu nadobudnúť konkrétny význam, ak sa dohodne používať ich na vyjadrenie určitej veci alebo javu. Tieto slová považuje za významotvorné len potenciálne.

Kategorematický (tiež signifikatívny či predikátový) termín buď je subjektom, alebo predikátom súdu. Subjekt a predikát v súde ČLOVEK JE ŽIVOČÍCH sú kategoremy. Naopak synkategorematický termín nie je ani podmetom ani prísudkom, je iba priradený, dáva istý význam. V súde KAŽDÝ ČLOVEK JE ŽIVOČÍCH synkategorema KAŽDÝ je priradená k subjektu. Kategorematický termín aj sám osebe má plný význam, napr. ČLOVEK, čo o synkategorematickom, napr. KAŽDÝ, ŽIADNY, NIEKTORÝ to nemožno tvrdiť.

Korneli cituje jezuitu Ullou²³, ktorý upozorňuje na možnosti, že tá istá synkategorema, priradená k jednému termínu, robí súd pravdivým, avšak v prípade priradenia k druhému termínu spôsobuje, že súd je nepravdivý. Koľkokrát sa mení význam súdu, môže sa meniť aj jeho pravdivosť alebo nepravdivosť. Ale koľkokrát sa mení väzba (apellatio) termínov, zmení sa aj zmysel súdu. Napríklad:

PETRUS ALBUS EST MONACHUS

²³ Juande Ulloa (1639 – 1721), španielsky jezuita, profesor filozofie v Ulcale, Murcia a Ríme. Korneli cituje pravdepodobne z Ulloovej práce *Prodromus ad scholasticas disciplinas*, Romae, 1711.

Prvý súd tvrdí, že Peter je biely, naproti tomu druhý súd vypovedá o tom, že mníšske rúcho, ktoré si Peter oblieka, je biele.

Na prvom mieste medzi synkategoremami sú tie, ktoré sa nazývajú znakmi. Niektoré sú afirmatívne, ako napr. každý, niektorý, iné sú záporné, napr. žiadny, nie každý. Jedny sú univerzálne, ako napr. každý, žiadny, druhé sú čiastkové, ako napr. niektorý, nie každý. Podľa Cornea sa nazývajú znakmi, lebo signalizujú, že súd je všeobecný alebo čiastkový (kvantitatívna stránka), resp. afirmatívny alebo záporný (kvalitatívna stránka).

Všetky prídavné mená sú podľa názoru Hurtadu synkategorematickými termínmi, lebo osve nevypovedajú (napr. dobrý), ale len ako priradené termíny k subjektu (napr. dobrý Peter). Iní autori sa zhodujú v tom, že iba termíny každý, žiadny, niektorý atď. sú synkategorematické, ostatné prídavné mená sú spoluvýznamové. Korneli sa rozhodol pre strednú cestu a tvrdí, že všetky prídavné mená sú synkategorematické termíny, pravda nie striktné, lebo ich význam, aj keď je indeterminovaný, predsa má v sebe určitú determinovanosť, aspoň z hľadiska formy: napr. termín biely – belosť. Zdôvodňuje to tým, že prídavné mená môžu byť aspoň predikátom súdu, napr. stena je biela.

O spôsobe vedenia, kde zaraďuje definíciu, delenie a sylogizmus, hovorí ako o zručnosti získať vedomosti o akejkoľvek veci, t. j. že existuje, čím, prečo a aká je.

Definícia je tvrdenie, ktoré objasňuje povahu a podstatu veci. Môže byť trojaká: podstatná (*declarans essentiam per genus et differentiam*), príčinná (*declarat rem per aliquam ejus causam*; rozdeľuje ju na materiálnu, formálnu, cieľovú a podstatnú a pojednáva o nich fyzika), napokon popisná (*est illa, per quam significatur, qualis res sit*). Popisná podľa Korneliho je definícia viery.

K správnosti definície sa požaduje, aby definiens bol jasnejší ako definiendum, aby oba boli konvertabilné (*homo – ergo animal rationale; est animal rationale – ergo, homo*) a aby obsahovali všetko, čo patrí k podstate veci a vylúčením nepotrebných znakov (*homo est animal rationale coloratum; coloratum je nadbytočné, lebo neodhaľuje podstatu človeka*).

Korneli v druhej rozprave polemizuje s názormi Ullou a Cornea o vzťahoch podradenosti, s Casiliom a lingenom o ich tvrdení, že v niektorých modálnych súdoch nemožno vykonať obrat podľa stanovených pravidiel. Korneli priznáva, že naskutku nepozná spôsob vykonania obratu u nasledujúcich súdov:

OMNEM GRAMMATICUM ESSE HOMINEM ESSE NECESSE

ALIQUAM CREATURAM ESSE PECCANTEM EST CONTINGENS

Lebo v prvom súde, ktorý je všeobecne kladný, by bolo treba vykonať obrat pomocou obmedzenia (*per accidens*) takto:

ALIQUEM HOMINEM ESSE GRAMMATICUM EST NECESSE

alebo kontrapozíciou:

OMNEM NON HOMINEM ESSE NON GRAMMATICUM EST NECESSE.

V druhom súde, nepochybne čiastočnom kladnom, mal by sa vykonať obrat jednoducho nasledujúcim spôsobom:

Súdy, ktoré Korneli dostal obratom prvých dvoch správnych súdov, sú nesprávne. Z toho dostatočne vyplýva, že ich nemožno obrátiť.

V rozprave o sylogizmoch, kde mierni polemiku s inými scholastikmi na minimum pripomína, že štvrtú figúru, galenovskú, niektorí logici odmietajú, lebo stredný termín je vyjadrený vo väčšej premise a podriadený v menšej premise. V usporiadaní troch termínov v premisách podľa Galena nelíši sa zladenie stredného termínu s vonkajšími v porovnaní s aristotelovskou prvou figúrou, ale len premiestnenie väčšej a menšej premisy. Z usporiadania termínov podľa Galena vyplynie neprirodzený uzáver buď z hľadiska matérie alebo formy, lebo čo sa podriaďuje, je širšie ako predikát, alebo sa vypovedá, čo usporiadanie premís neurčilo vypovedať, ale podriadiť. Tieto podrobnejšie objasňuje Casilius, na ktorého Korneli odkazuje.

Odkazy, citácie a polemika v Korneliho Dialektike nasvedčujú, že autor okrem Aristotelových Analytík, Kategórií a Topík dobre poznal dialektickú a logickú tvorbu Casilia, Catanea, Hurtada, Neumanna, Toleta a Ullou, prevažne jezuitských filozofov. Pôsobí sympaticky hlavne Korneliho polemický prístup k sporným otázkam a formulovanie osobitých postojov, ale robí to bez akéhokoľvek teoretického prínosu.

Napokon treba sa aspoň zmieniť o *Náuke dialektiky* od jezuitu Antona Erbera,²⁴ kancelára univerzity v Grazi, ktorú vydala košická univerzita s najväčšou pravdepodobnosťou v prvej polovici 18. storočia. Erberova a Korneliho práca čo do štruktúry až na niekoľko málo kapitol sú si veľmi podobné, a Erber sa polemiky vyhýba, čím tiež potvrdzuje, že svoju Náuku dialektiky napísal pre potreby univerzitných poslucháčov.

(B) Biografické a bibliografické doplnky

– **BERZEVICZY, Georgius** (1657 – 1708), jezuitský učiteľ. Pôbil v Trnave a vo Viedni a od roku 1704 bol rektorom v Košiciach. Pred Kurucmi utiekol do Viedne, kde aj zomrel. Považanom spomínaný rukopis logiky je záznamom Berzeviczyho prednášok z pera jeho študenta Georgiusa Körtössyho. Berzeviczy vo svojej logike cituje okrem Aristotela a Suareza iba niekoľkých jezuitských mysliteľov.

– **CSÉCSI, Franciscus** (1711 – ?), jezuitský učiteľ. Pôbil v Košiciach, kde bol v roku 1755 aj dekanom filozofickej fakulty. Neskôr bol rektorom akadémie v Győri.

– **DANIEL, Josephus** (1707 – ?), jezuitský učiteľ. Pochádzal z Rakúska. Študoval v Kremsi, Trnave, Grazi. Filozofiu učil v Košiciach v rokoch 1745 – 1747. Neskôr bol profesorom matematiky v Kolozsvári a vo Viedni. Potom bol do roku 1773 riaditeľom gymnázia v Kremsi.

– **ERBER, Antonius**. Erberova *Dialektika* bola dvakrát vydaná v Košiciach. Prvý raz v roku 1749; druhý raz s názvom *Institutiones dialecticae* v roku 1763. Prvé vydanie malo 177 strán, druhé o jednu stranu menej. (Pozri: Pavericsik Ilona: *A kassai*

²⁴ *Institutiones dialecticae*, per R. P. Antonium Erber, e Soc. Jesu... in Alma, ac Celeberrima Universitate Graecensi Cancellarium emeritum, Cassoviae, Typis Academicis Soc. Jesu (177 s. + príl.)

könyvek útja a nyomdától az olvasóig, OSZK Füzetei 2, Budapest 1992, s. 59.)

– **ESTERREICHER, Franciscus Xaverius** (1711 – 1788), jezuitský učiteľ. Študoval v Košiciach, kde potom prednášal filozofické disciplíny v rokoch 1744 – 1748. Okrem logiky je známa aj jeho ďalšia publikácia *Exercitatio poetica*. Cassoviae 1748.

– **HICSOLDT, Paulus**; *Hitsold, Hiczold* (1701 – 1752), jezuitský učiteľ. Študoval v Trnave. Bol rektorom viacerých jezuitských gymnázií. V rokoch 1735 – 1736 pôsobil v Trnave a v rokoch 1736 – 1739 prednášal filozofické disciplíny v Košiciach. Okrem Považanom citovanej práce vydal aj publikáciu *Aristoteles redivivus Romano catholicus...* (Cassoviae 1739), ktorá okrem dialógu o katolíckej viere obsahuje aj skúšobné tézy študenta Michaela Gasika z logiky, ktoré obhajoval pod vedením Hicsoldta.

– **KORNELI, Joannes**; *Corneli, Kornelli* (1686 – 1748), jezuitský učiteľ. Študoval v Košiciach a Trnave, následne bol profesorom rétoriky, filozofie a teológie v Trnave a Košiciach. V Košiciach bol dvakrát dekanom filozofickej fakulty (1725 – 1726, 1733) a kancelárom univerzity (1738 – 1748). Známe sú jeho historické a polemické spisy a popri Považanom citovanej a analyzovanej práce z oblasti logiky publikoval aj rozpravu s tematikou filozofie práva *Opusculum polemicum contra indifferentissimum Puffendorffii*. Cassoviae 1735.

– **LIPSICZ, Michael**; *Lipsics, Lipschitz* (1703 – 1766), jezuitský učiteľ. Študoval filozofiu a matematiku vo Viedni a teológiu v Gazi. Pôsobil v Győri, Kolozsvári, v rokoch 1737 – 1741 v Košiciach a v rokoch 1742 – 1749 v Trnave. Prednášal filozofické disciplíny a teológiu, ale zaoberal sa najmä algebrou. Bol prvým autorom učebnice algebry v Uhorsku. Vo svojich dielach z oblasti prírodnej filozofie aplikoval myslenie Descarta a Newtona. Lipsiczova originalita sa ukáže najmä v porovnaní s Krištofom Akaim alebo Františkom Kérim. Po Szentiványim bol najvýznamnejším jezuitským mysliteľom v Uhorsku. Okrem Považanom uvedených skúšobných téz z logiky sú známe tieto Lipsiczove práce: *Algebra sive analysis speciosa*. Cassoviae 1738, 1739, 1742; *Statica de varietate ac proprietatibus motus naturalis et artificialis*. Cassoviae 1740; *Hungaria coelestis astronomiam et chronologiam in synopsis comlectens*. Cassoviae 1741.

– **ORVICZKI, Adamus** (1728 – ?), jezuitský učiteľ. Študoval v Košiciach, kde aj prednášal filozofické disciplíny v rokoch 1763 – 1768. V rokoch 1767 – 1772 bol dekanom filozofickej fakulty. Okrem Považanom spomínanej práce sú ešte známe tieto Orviczkiho publikácie: *Assertiones ex universa philosophia*. Cassoviae 1768; *Tentamen publicum ex praelectiones physicis*. Cassoviae 1766.

– **PRETELI, Ignatius** (1700 – ?), jezuitský učiteľ a duchovný. Prednášal filozofické disciplíny v Košiciach v rokoch 1733 – 1736. Okrem oslavnej elégie na jeho adresu pri príležitosti promócií bakalárov poznáme iba Považanom spomínané skúšobné tézy z logiky (skúšaným študentom bol Michael Bucsi).

– **TARNÓCZY, Stephanus** (1626 – 1689), jezuitský učiteľ. Študoval v Gazi a Trnave. Pôsobil na viacerých miestach: pätnásť rokov v Trnave, v rokoch 1662 – 1665 v Košiciach, v Győri, Užhorode, Šoproni, Levoči. Bol predstaviteľom jezuit-

ského mysticizmu. Považanom spomínané dielo napísal pre mladého Ferenca Rákócziho II. Preložil diela Joannesa Bonu (*Menyben vezető kalauz...* Nagyszombat 1675), Roberta Bellarina (*Nagy mesterség a jó élet*. Nagyszombat 1680) a napísal aj mystické dielo *Titkos értelmű rosa...* Nagyszombat 1676.

– **TRSZTYANSZKI, Joannes Baptista**; *Terstzanski, Tersztyánszky, Terstzyanszki, Trsztzanszki* (1706 – 1781), jezuitský učiteľ a duchovný. Prednášal filozofické disciplíny v Košiciach v rokoch 1742 – 1745. Pôsobil aj v Kolozsvári a Trnave. Po zrušení rádu bol farárom na viacerých miestach. Okrem Považanom spomínaných skúšobných téz z logiky bol autorom náboženských diel a prác z topografie a fyziky.

(C) Životopis Tomáša Považana

Narodil sa v Bratislave 23. septembra 1924 ako syn učiteľky. Bol vychovávaný u rodičov matky, no väčšinou v internáte. Gymnázium s maturitou ukončil v Ostrihome v roku 1944. Po skončení vojny sa zamestnal ako pomocný účtovník v Budapešti. Na Slovensko sa dostal tak, že sa prihlásil ako dobrovoľník do I. československého armádneho zboru a bol zaradený aj do akcií proti benderovcom v rokoch 1946 – 1947. Po skončení vojenskej služby bol poštovým elévom v Liptovskom sv. Mikuláši a v roku 1948 sa rozhodol pre štúdium katolíckej teológie na Bohosloveckej fakulte v Bratislave. V roku 1950 vystúpil zo seminára a presťahoval sa do Košíc, kde začal pracovať ako úradník v Štátnej sporiteľni. V rokoch 1953 – 1959 bol najprv metodikom a v rokoch 1959 – 1960 riaditeľom krajského osvetového ústavu v Košiciach. Od roku 1960 bol riaditeľom Krajského vydavateľstva všeobecnej literatúry (neskoršie Východoslovenské vydavateľstvo). Pracoval tam až do dôchodku (1989).

Od roku 1962 bol externým študentom na Filozofickej fakulte v Brne. Počas normalizácie ho zo strany vylúčili a nemohol publikovať. Predtým sa zapísal na Filozofickú fakultu UPJŠ v Prešove, kde v školskom roku 1969/70 predložil na obhajobu uvedenú diplomovú prácu. Spracoval v nej dovtedy nepreskúmanú oblasť výuky filozofie na košickej jezuitskej univerzite. Škoda, že výsledky jeho ďalších výskumov neboli nepublikované.

(Životopis bol spracovaný na základe archívnych materiálov Štátneho archívu v Košiciach. Fond Východoslovenského krajského národného výboru v Košiciach; Odbor školstva a kultúry 1960 – 1969; Inventárna jednotka 93, krabica 132, č. spisu 6.; Inventárna jednotka 100, krabica 142, č. spisu 153.; Inventárna jednotka 228, krabica 272, č. spisu 6. Fond Krajský dom osvetý, krabica č. 2.)

(Š. E.)

prof. PhDr. Ondrej Mészáros, CSc.
Katedra maďarského jazyka a literatúry FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava
SR